

Pražská kulturologická škola

Moderní kulturologie je založena na antropologickém pochopení kultury jako systému

PhDr. VÁCLAV SOUKUP, CSc.

Katedra teorie kultury (kulturologie), Filozofická fakulta
Univerzity Karlovy, Celetná 20, Praha 1, 110 00;
e-mail: soukup@akademie-avs.cz

ABSTRAKT:

Koncept kulturologie byl uveden do společenských věd v první polovině 20. století americkým kulturním antropologem Leslie A. Whitem. Podle něj je předmětem kulturologie studium kultury jako relativně nezávislé extrasomatické vrstvy reality - fenomén svého druhu, který nastoluje vlastní pravidla nezávislá na člověku. Současná kulturologie ale není pouhým oživením Whiteových myšlenek, ale v prvé řadě je odpovědí na neustále rostoucí diferenciaci, specializaci a roztržistost humanitních a společenských věd.

ABSTRACT:

The concept of Culturology was introduced into social sciences in the first half of the 20th century by an American cultural anthropologist Leslie A. White. According to White, the subject of Culturology is the study of culture as a relatively independent extrasomatic layer of reality - a phenomenon "sui generis", which advances with its own laws independently on man. Contemporary Culturology is not a simple revival of L. A. White's ideas but it first of all represents a reaction on a constantly growing differentiation, specialization and disintegration of human, social and cultural sciences.

Zdroje kulturologického myšlení: Charakteristickým rysem současného vědeckého poznání je snaha o překonání narůstající diferenciaci a specializace věd o člověku, společnosti a kultuře. Stále více vědců si klade za cíl zpracovat výsledky tematicky a obsahově různých empirických výzkumů kultury a přispět tak k prohloubení systémového pohledu na sociokulturní realitu. Výrazem hledání nových východisek je vznik mezioborových přístupů a syntetických výzkumnýchází, které by umožnily integrovat poznatky různých věd o člověku a kultuře. Toto úsilí směřuje k tomu, aby vznikl kvalitativně nový, mnohem komplexnější typ generalizace a interpretace kulturních jevů a procesů, než jaký poskytují tradiční společenské vědy. Zvláštní místo z tohoto hlediska zaujímá kulturologie, již je možné chápat jako relativně novou výzkumnou orientaci a formující se holistickou, komparativní a interdisciplinární vědu o kultuře.

Ideové zdroje současné kulturologie je možné vidět již v pracích německých kulturních historiků 18. a 19. století - Johanna Gottfrieda Herdera (1744-1803) a Gustava Klemma (1802-1867). Tito učenci se ve svých dílech pokusili vtisknout pojmu kultura nehodnotící dimenzi a svojí snahou o respektování kulturní plurality různých národů a etnik výrazně přispěli ke zrodu antropologicky koncipované filozofie dějin kultury. Kulturologický přístup ke studiu sociokulturní reality anticipovali ve druhé polovině 19. století také němečtí filozofové novokantovské školy, kteří otevřeli prostor pro konstituování filozofie kultury.

Významnou roli z tohoto hlediska sehrál zejména Heinrich Rickert (1863-1936), jenž vymezil kulturu jako vše, co vytvořil člověk a vytýčil jako specifickou oblast společenskovědního poznání vědu o kultuře („Kulturwissenschaft“). Paralelně se snahou filozofů a historiků kultury se ve druhé polovině 19. sto-

letí etablovala jako věda o kultuře také antropologie. Největší zásluhu na redefinování tradičního osvícenského vymezení obsahu pojmu kultura, které do třídy kulturních jevů zahrnovalo pouze pozitivní hodnoty, jež kultivují a humanizují člověka (axiologické pojetí kultury), měl britský antropolog Edward Burnett Tylor (1832-1917). Ten v knize Primitivní kultura (1871), inspirován německou etnografií a historiografií, předložil první formální antropologickou definici kultury: „Kultura neboli civilizace (...) je ten komplexní celek, který zahrnuje poznání, víru, umění, právo, morálku, zvyky a všechny ostatní schopnosti a obyčeje, jež si člověk osvojil jako člen společnosti.“ (Tylor 1958:1). Tylorova definice kultury představuje počátek vědecké revoluce. Změnila vztah pojmu kultura k dosavadní teorii a metodologii speciálních věd o kultuře a učinila z něj nástroj kvalitativně nového přístupu ke studiu sociokulturních jevů. Vedle tradičního axiologického významu pojmu kultura se ve společenských vědách v první polovině 20. století prosadil široce vymezený antropologický pojem kultury. K jeho přijetí došlo zejména v kulturní a sociální antropologii, archeologii a prehistorii kde sloužil k označení veškeré sféry lidských nadbiologických (superorganických, metabiologických) věcí a jevů typických pouze pro rod Homo (Gamst, Norbeck 1976, Harris 1968, 1979, Kroeber 1952, Kroeber, Kluckhohn 1952, Kuper 1999, Weiss 1973).

Studium kultury z antropologického hlediska není tedy již omezeno pouze na oblast pozitivních hodnot, ale zahrnuje třídu všech produktů lidské činnosti, jejichž prostřednictvím se člověk adaptuje na vnější prostředí. Kultura z tohoto hlediska vystupuje jako specifický lidský adaptační nástroj přetváření světa člověkem. S odstupem času lze konstatovat, že Tylorova definice kultury nikdy nezestárla, ale naopak se

KLÍČOVÁ SLOVA:

kulturologie, věda o kultuře, kultura, generická kultura, sociokulturní systém

KEYWORDS:

Culturology, Science of Culture, Culture, Generic Culture, Sociocultural System

stala výchozím bodem mnoha antropologických teorií kultury. Pojem kultura, definovaný jako systém nadbiologicky vytvořených prostředků a mechanismů, jejichž prostřednictvím se příslušníci lidského rodu adaptují k vnějšímu prostředí, představoval nesmírnou výzvu jako předmět antropologického výzkumu a klíč k pochopení podstaty člověka.

Na počátku 20. století se pokusil vytvořit komplexní vědu o kultuře („Kulturwissenschaft“) německý chemik a filozof Friedrich Wilhelm Ostwald (1853-1932). Ve své práci *Energetische Grundlagen der Kulturwissenschaft* (1909), v souladu se svojí filozofickou koncepcí energeticismu, požadoval studium a interpretaci kultury jako projevu transformace a kontroly energie (Ostwald 1909). Ostwald se jako jeden z prvních pokusil odlišit specifikum sociologického a kulturologického výzkumu sociokulturní reality. Jeho klasifikace věd a pojetí kultury se ale nesetkaly s všeobecným přijetím a byly zejména ze strany sociologů podrobeny řadě kritik.

Ve 20. století lze identifikovat linii kulturologického myšlení také v dílech amerických sociologů Pitirima Alexandroviče Sorokina (1889-1968) a Talcotta Parsonse (1902-1979), kteří měli tendenci koncipovat sociologii jako vědu o sociokulturních jevech. Kulturologickou perspektivu anticipovali ve svých terénních výzkumech indiánských kultur také američtí kulturní antropologové Franz Boas (1858-1942), Ruth Fulton Benedictová (1887-1948), Alfred Louis Kroeber (1876-1960) a britští sociální antropologové Bronisław Kasper Malinowski a Edward Evan Evans-Pritchard (1902-1973). Všichni tyto antropologové kulturu považovali za jev „sui generis“ - relativně autonomní vrstvu reality, která se vyvíjí podle svých vlastních zákonitostí (Hatch 1973).

KE KOMPLEXNÍ VĚDĚ O KULTUŘE

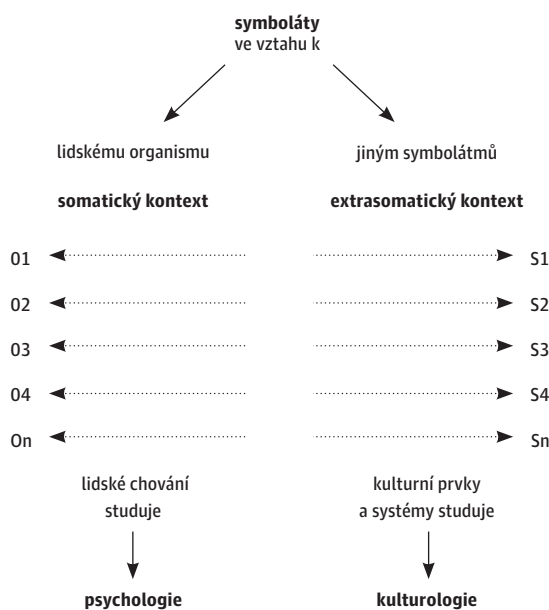
Nejvlivnější koncepci kulturologie jako relativně samostatné vědní disciplíny předložil v pracích *Věda o kultuře* (1949), *Evoluce kultury* (1959) a *Pojem kulturních systémů* (1975) americký kulturní antropolog Leslie Alvin White (1900-1975). Výchozím bodem jeho kulturologické koncepce bylo hledání odpovědi na otázku, čím se člověk liší od ostatních živočichů. Podle Whitea je to především specificky lidská schopnost symbolizace, jež člověku umožňuje vytvářet a udílet věcem a jevům význam. Protože však třída věcí a jevů závislých na lidské schopnosti symbolizace neměla dosud ve společenských vědách označení, navrhl pro ni White

pojem symboláty. Existence symbolátů se Whiteovi stala východiskem pro objasnění podstaty kultury i důvodem k založení nového vědního oboru - kulturologie.

Podle Whitea je totiž možné symboláty zkoumat v různých kontextech. Uvažujeme-li o nich ve vztahu k lidskému organismu (somatický kontext), jedná se o chování a oborem, který je studuje, je psychologie. Jestliže se však zabýváme symboláty v jejich vzájemném vztahu (extrasomatický kontext), jedná se o kulturu a oborem, který je studuje, je kulturologie. V souladu s tímto metodologickým východiskem White definuje kulturu jako třídu věcí a jevů závislou na symbolice a studovanou v extrasomatickém kontextu (White 1949, 1959, 1975). Díky Whitovi pojem kulturologie (culturology) pronikl do společenských věd a stal se součástí prestižních slovníků a encyklopedií (*Encyclopaedia Britannica*, *Webster's International Dictionary*, *Encyclopedia of the Social Science* aj.).

Whiteova snaha využít kulturologické perspektivy při studiu evoluce kulturních systémů výrazně ovlivnila kulturní antropologii a archeologii druhé poloviny 20. století. S nejrůznějšími modifikacemi pojetí kulturologie

WHITEOVA KONCEPCE KULTUROLOGIE

- ry jako nadbiologického adaptačního systému se setkáváme v neoevolucionismu, kulturní ekologii, kulturním materialismu a procesuální archeologii (Steward 1955, Dole, Carneiro 1960, Rappaport 1967, 1979, Clarke 1968, Binford 1983, Harris 1979, 1999 aj.). Vliv Whiteovy kulturologie překročil hranice americké antropologie a s jejím ohlasem se můžeme setkat ve Velké Británii i kontinentální Evropě.

KULTUROLOGIE V ČESKOSLOVENSKU A ČR

V průběhu šedesátých až osmdesátých let 20. století pronikly ideje Whiteovy kulturologie i do tehdejšího Sovětského svazu a Československa. Významnou roli z tohoto hlediska sehrál jerevanský kulturolog Eduard S. Markarjan, který Whiteovu teorii kultury tvořivě rozpracoval v knize *Teorie kultury a současná věda* (1983). V Československu v šedesátých letech 20. století prezentoval Whiteovu koncepci kulturologie tehdejší vedoucí katedry teorie kultury na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze Jaroslav Juřík v knize *Místo a postavení sociologie kultury* (1969), kde ji zasadil do širšího kontextu společenských věd. V průběhu sedmdesátých a osmdesátých let ale v Československu došlo pod vlivem politické situace ke stagnaci v oblasti věd o člověku a kultuře a mnoho špičkových společenských vědců bylo nuceno z ideologických důvodů akademickou půdu a vědeckou půdu opustit. K revitalizaci sociokulturní antropologie, rozvoji teorie kultury

Pražská kulturologická škola se zformovala na počátku devadesátých let 20. století na katedře teorie kultury FF UK

a systematickému budování kulturologie proto došlo až po pádu socialismu v roce 1989.

Současná česká kulturologie nepředstavuje pouhé oživení teorie kultury Leslie Whitea. Pražská kulturologická škola se zformovala na počátku devadesátých let 20. století na katedře teorie kultury Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Na budování studijního oboru kulturologie, se podíleli jak čeští reprezentanti věd o člověku, společnosti a kultuře (Jiří Linhart, Martin Matějů, Jitka Ortová, Josef Petráň, Josef Polišenský, Václav Soukup), tak vědci, kteří působili na zahraničních univerzitách (Ladislav Holý, Miroslav Disman).

Založení kulturologie reflektovalo jednak výraznou domácí potřebu studijního oboru, který by integroval poznatky věd, zabývajících se studiem člověka, společnosti a kultury, jednak vývoj analogických věd v zahraničí. Tam je věda o kultuře nejčastěji zahrnována pod zastřešující obor antropologie nebo pěstována pod označením kulturní studia (cultural studies).

Primárním cílem původní české koncepce kulturologie bylo reagovat na stále větší dezintegraci a diferenciaci vědeckého poznání, nezbytnost nastolení holistické perspektivy při studiu člověka v konkrétním kulturním kontextu a potřebu „nové syntézy“ poznatků přírodních a společenských věd. Je pochopitelné, že formování nových přístupů, teorií a metod probíhá spíše v rámci nových odvětví poznání, jejichž vznik je ostatně v současné fázi rozvoje vědy nevyhnutelný. V rámci věd o člověku, společnosti a kultuře, které dnes zahrnují celou řadu koncepcí nejrůznější povahy, stáří, hierarchie a souvislostí, se tendence k integraci

vědeckých poznatků a systémovému výzkumu sociokulturní reality projevila snahou o vybudování studijního oboru a nové vědní disciplíny – kulturologie.

KONCEPCE PRAŽSKÉ KULTUROLOGIE

Současná kulturologie, pěstovaná na katedře teorie kultury v Praze, vychází z širokého (globálního) antropologického chápání kultury jako systému nadbiologických prostředků a mechanismů, jejichž prostřednictvím se člověk adaptoval k vnějšmu prostředí. Předmětem kulturologického studia je kultura, která je definována jako systém artefaktů, sociokulturních regulativů a idejí sdílených a předávaných členy určité společnosti (Soukup 2000, 2004, 2011). Na rozdíl od jednotlivých společenských věd, které studují kulturu izolovaně a v různé rovině abstrakce, se kulturologie pokouší překonat úzkou specializaci a odhalit vnitřní vztahy, které mezi jednotlivými dimenzemi kultury reálně existují. Vychází přitom z předpokladu, že kulturu je možné zkoumat komplexně na třech základních strukturálních úrovních, které by neměly být vzájemně zaměňovány.

1) První rovinu představuje výzkum kultury **v atributivním smyslu**, jako systému extrasomatických (superorganických, metabiologických, negenetických) prostředků a mechanismů, které motivují, koordinují a realizují lidskou činnost na úrovni lidského rodu. Předmětem výzkumu je kultura lidstva jako rodový znak - generická kultura, na kterou je pohlíženo jako na nejvýznamnější atribut, jímž se rod *Homo* odlišuje od nonhumánních bytostí. Specificky lidská, na genetické dědičnosti nezávislá, schopnost transmise kulturních artefaktů, sociokulturních regulativů a ideových systémů, zajišťuje kulturní kontinuitu všech lidských společností. Generická kultura umožňuje nepřetržitou kumulaci lidského poznání a funguje tak jako negenetická kolektivní paměť lidstva.

Kultura jako autonomní superorganická sféra představuje specifický typ organizace a adaptace a podléhá jiným zákonům nežli svět anorganické a organické přírody. Výzkum vedený z tohoto zorného úhlu usiluje objasnit specifčnost kultury jako univerzální technologie lidstva. Úkolem kulturologie je z tohoto hlediska stanovení hraniční čáry mezi kulturou a přírodou, zejména mezi specificky lidskou činností a protokulturou nonhumánních primátů. Zvláštní pozornost je věnována také analýze vzájemné podmíněnosti biologické a kulturní dimenze lidské činnosti.

2) Druhou rovinu výzkumu kulturních jevů představuje studium kultury **v distribučním smyslu** na úrovni konkrétních kultur, subkultur a kontrakultur. Předmětem výzkumu již tedy není kultura lidstva jako celek (generická kultura), ale konkrétní sociokulturní systémy, které je možné identifikovat v čase a prostoru. Tento přístup vychází z faktu, že generická kultura se aktuálně manifestuje v nesmírné varietě dílčích lokálních kultur, tj. v odlišném způsobu života různých skupin lidí. Studium kultury na úrovni sociokulturních systémů akceptuje fakt kulturního pluralismu a metodologicky se opírá o koncepci kulturního relativismu.

Kultury z tohoto hlediska představují jedinečné a unikátní konfigurace artefaktů, sociokulturních regulativů a idejí sdílených a předávaných členy určité společnosti. Jednotlivé kultury je přitom možné studovat jako relativně autonomní, vnitřně strukturované a integrované adaptivní systémy, které se transformují a dále vyvíjejí pod stimulačním, limitujícím a determinujícím vlivem ekologických, technologických, ekonomických a demografických faktorů (Harris 1968, 1979, 1999).

3) Třetí rovinu výzkumu kulturních jevů představu-

je studium kultury **na úrovni jednotlivce**. Předmětem takto koncipovaných výzkumů je studium mechanismů osvojování si kultury člověkem v procesu socializace a enkulturace a analýza kultury jako determinanty lidského chování a prožívání v konkrétním kulturním kontextu. Zvláštní pozornost je věnována také otázkám individuální tvořivosti, zejména její kognitivní a motivační bázi a vztahu k sociokulturnímu systému. Výzkumný akcent je tedy přenesen z roviny atributivní a distributivní kultury do polohy jednotlivce, který je studován jako tvůrce a produkt kultury.

BÁZE PRO INTEGRACI POZNATKŮ

Kulturologie samozřejmě nepopírá, že studium kultury na všech třech úrovních má velice dlouhou tradici. Paradoxem ovšem zůstává, že výzkumy kulturních jevů na úrovni (1) lidského rodu, na úrovni (2) sociokulturních systémů a na (3) úrovni jednotlivce probíhají velice často izolovaně, bez vzájemné souvislosti. Je to způsobeno především různým úhlem pohledu a odlišnými výzkumnými cíli, které si před sebe jednotlivé vědy kládou i stále přetrvávající izolaci společenských a přírodních věd.

Příliš široké a nekoordinované spektrum pohledů na kulturu, odrážející specializaci konkrétních společenských věd, se ve svých důsledcích negativně promítlo do vzájemně si odporujících teorií kultury, užívání nejednotné terminologie a odlišných, vzájemně nekomplementárních explanačních modelů. Snaha konstitovat kvalitativně nový integrální přístup ke studiu kultury, který by umožnil systémový výzkum a syntetickou interpretaci kulturních jevů na úrovni atributivní, distributivní i osobnostní kultury, se proto zcela logicky odrazila v úsilí vybudovat novou vědní disciplínu - kulturologii.

Lze samozřejmě namítnout, že tradiční vědy o člověku, společnosti a kultuře mají své vlastní teoretické zdůvodnění a vymezily se už dávno před založením kulturologie jako uzavřené vědní systémy, a proto mohou existovat i mimo kulturologický rámec. Cílem každé společenské vědy je ale vyvíjet stále komplexnější teoretické koncepty a integrovat konkrétní poznatky do obsáhlejší myšlenkové stavby, v níž by byl jasnější jejich význam. Toho je možné dosáhnout právě prostřednictvím budování kulturologie jako báze pro integraci poznatků a teorií dosažených na úrovni speciálních věd o člověku a kultuře.

KOMPLEXNÍ VÝZKUM KULTURY

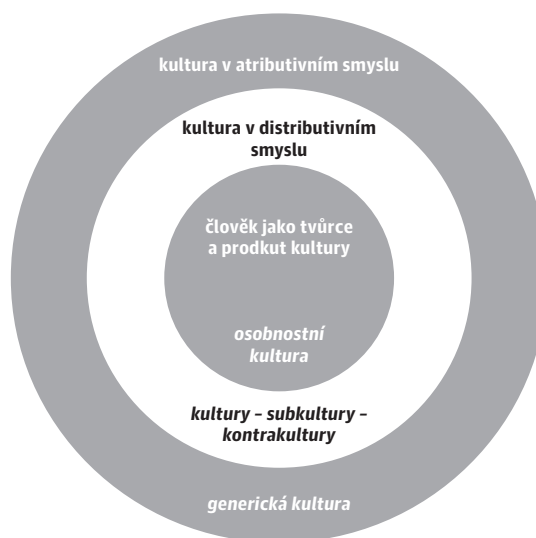
Charakteristickým rysem takto koncipované disciplíny je její generalizační funkce. Zatímco jednotlivé společenské vědy studují dílčí aspekty sociokulturní reality, kulturologie se zabývá komplexním výzkumem kultury jako integrované totality, existující na různých strukturálních úrovních. Jako empirické východisko ke studiu a formulaci obecných zákonitostí vzniku, vývoje a fungování kultury na úrovni rodu, sociokulturních systémů a jednotlivce kulturologie využívá jak vlastních empirických výzkumů kultury, tak výsledky výzkumů speciálních věd o člověku, společnosti a kultuře.

Úkolem kulturologie je z tohoto hlediska „nová syntéza“ poznatků, kterých bylo studium kultury na různých strukturálních úrovních dosaženo. Tím jsou vytvářeny předpoklady pro kvalitativně nový syntetický pohled na jednotlivé formy existence kulturních jevů a procesů. Systemizace vědeckého poznání o kultuře je přitom spjatá s budováním multidimenzionálního explanačního modelu, který se opírá o dílčí teorie kultury, jednotlivě tematizované výzkumné oblasti a síť vnitřně spjatých

a vzájemně komplementárních kulturologických pojmů a kategorií.

Splnění tohoto základního předpokladu je úkolem obecné kulturologie, která jako metateorie dílčích věd o kultuře plní gnozeologickou a obecně metodologickou funkci v soustavě věd o člověku, společnosti a kultuře. Obecná kulturologie z tohoto hlediska vystupuje jako soubor teoretických a metodologických principů umožňující syntetický výzkum a explanaci kulturních jevů na různých strukturálních úrovních. V tomto smyslu se zabývá zejména vymezením základních kulturologických kategorií a pojmů a jejich vzájemných vztahů, metodami kulturologického výzkumu, analýzou vědeckých paradigmat, směrů výzkumu atd. Tím vytváří nezbytné předpoklady pro studium a explanaci podstaty generické kultury, výklad zákonitostí vývoje konkrétních sociokulturních systémů i výzkum vztahu osobnosti a kultury v konkrétním sociokulturním kontextu.

TŘI DIMENZE KULTURY

A) VÝZKUM KULTURY NA ÚROVNI LIDSKÉHO RODU (GENERICKÁ KULTURA)

Integrální studium lidské kultury jako základního atributu rodu Homo předpokládá využití velice diferencované a rozsáhlé oblasti výzkumů společenských i přírodních věd. Charakteristickým rysem současných výzkumů generické kultury jako základního znaku, kterým se člověk odlišuje od ostatních živočichů, je vznik nových hraničních disciplín, operujících na pomezí přírodních a společenských věd. Pro rozvoj kulturologických výzkumů generické kultury má velký význam především konstituování biokulturologie jako výzkumné perspektivy a typu teoretické explanace založené na kulturologické interpretaci poznatků fyzické antropologie, paleoantropologie, etologie, primatologie a genetiky.

V centru zájmu biokulturologie je zejména analýza vztahu mezi biologickou a kulturní adaptací, biologickou a kulturní evolucí, sociálním chováním nonhumánních primátů a sociokulturní činností příslušníků lidského rodu. Charakteristickým rysem současné biokulturologie je studium evoluce člověka s důrazem na interdisciplinární přístup a kulturologickou interpretaci poznatků shromážděných přírodními vědami. ▶

- Z tohoto důvodu lze zařadit biokulturologii do systému obecné kulturologie.

Studiem generické kultury, především otázkami podstaty lidské kultury, se tradičně zabývá také filozofie. O úzké souvislosti filozofického a antropologického přístupu k výzkumu člověka, společnosti a kultury svědčí zejména dějiny filozofické antropologie a filozofie kultury, v jejichž centru tradičně stojí problematika analýzy kultury jako specifického způsobu existence člověka.

Filozofická antropologie jako tematická oblast filozofického poznání, zabývající se studiem podstaty člověka a způsobu jeho existence, je nesmírně podnětným a inspirujícím zdrojem současné teoretické kulturologie. Představuje logický protipól biokulturologické explanace a komplementární hledisko studia kultury na úrovni lidského rodu. V tomto smyslu také filozofie člověka a kultury spolu s biokulturologií tvoří základní disciplíny obecné kulturologie, které tematicky pokrývají problematiku kulturologického výzkumu a teoretické analýzy generické kultury.

VÝZKUM KULTURY NA ÚROVNI LIDSKÉHO RODU

úroveň analýzy	předmět studia	kulturologické disciplíny
rod Homo	kultura lidstva (generická kultura)	biokulturologie filozofie člověka a kultury

B) VÝZKUM KULTURY NA ÚROVNI SOCIOKULTURNÍCH SYSTÉMŮ (KULTUR, SUBKULTUR, KONTRAKULTUR)

Také studium kultury na úrovni sociokulturních systémů (kultur, subkultur a kontrakultur) představuje rozsáhlé výzkumné pole, které společně sdílí celá řada disciplín. Výzkum kultury v distributivním smyslu je tradičně v centru zájmu takových disciplín, jako jsou sociální a kulturní antropologie, kulturní a etnická studia, sociologie, archeologie, prehistorie, obecné dějiny, kulturní ekologie aj.

Předmětem výzkumu těchto věd již není generická kultura jako celek, ale studium kulturní variability – konkrétních sociokulturních systémů v čase a prostoru. Komparativní a zobecňující studium sociokulturních systémů v geografickém prostoru (lokální kultury) a dějinném čase (historické kultury) je tradičním předmětem výzkumů sociální a kulturní antropologie. Sociální a kulturní antropologii je z tohoto hlediska možné považovat za cenný zdroj poznatků o vzniku, vývoji a fungování kultur a subkultur.

Vzhledem k terminologické nejednotnosti užívání názvu sociální a kulturní antropologie v různých zemích, zejména ve Spojených státech (kulturní antropologie) a Evropě (sociální antropologie), považujeme za účelné používat pro označení disciplíny zabývající se kulturologickou interpretací antropologických dat alternativní název sociokulturní antropologie. V tomto smyslu také sociokulturní antropologie představuje jednu ze základních disciplín obecné kulturologie, která se primárně zabývá studiem kulturních jevů a procesů na úrovni sociokulturních systémů.

Kategorie sociokulturní systém splňuje podle našeho názoru požadavky kladené na kulturologický typ analýzy, explanace nebo interpretace kulturních jevů. Je dostatečně široká a abstraktní, aby mohla být jako analytický nástroj využita v integrálně orientovaném mezioborovém výzkumu při respektování vícerozměr-

nosti zkoumané reality. Z kulturologického hlediska je možné sociokulturní systémy definovat jako relativně autonomní, vnitřně integrované, historicky vzniklé rasové, etnické nebo sociální skupiny lidí, které se od sebe navzájem liší svojí kulturou. Tato perspektiva umožňuje studovat dějiny lidstva jako proces vzniku, fungování, vývoje a interakce různých sociokulturních systémů v čase a prostoru.

Kategorie sociokulturní systém fixuje dvojdimenzionálnost lidské společnosti, kterou je možné zkoumat z různého zorného úhlu. V centru zájmu sociologie stojí především problematika vývoje a fungování lidských společností v kontextu sociálních vztahů a sociální interakce, zatímco ohnisko kulturologického výzkumu tvoří studium lidských kultur jako systémů artefaktů, sociokulturních regulativů a idejí, jež jsou sdíleny a předávány v rámci určité společnosti. Vzájemná spjatost a komplementárnost sociologického a kulturologického přístupu logicky vyústila v zavedení pojmu sociokulturní systém jako kategorie, jejíž základní gnoseologickou funkcí je vytvořit dostatečně široký referenční rámec, který by umožnil syntetický výklad společnosti a kultury jako dvou různých stránek téže skutečnosti.

Studium sociokulturní reality skrze prizma pojmu sociální systém je tradiční oblastí výzkumu sociologie, která stejně jako sociální a kulturní antropologie představuje významný zdroj poznatků o vývoji a fungování sociokulturních systémů. Snaha interpretovat sociální jevy v širším kulturním kontextu má spolu s užíváním pojmu sociokulturní i v sociologii svoji dlouhou tradici. Také v námi předkládaném systému obecné kulturologie má sociologické studium kulturních jevů své nezastupitelné místo. Na úrovni kulturologické explanace se zobecněním a interpretací sociokulturních jevů zabývá především sociologie kultury, která představuje další základní disciplínu obecné kulturologie. Nezastupitelné místo při studiu sociokulturních systémů v čase a prostoru zaujímá také sociální a kulturní ekologie, která studuje vztah společností a kultur k vnějšmu prostředí. V centru kulturně ekologické analýzy stojí dvě kvalitativně odlišné třídy jevů. První představují charakteristické rysy přírodního prostředí (flora, fauna, klima, vodstvo, surovinové zdroje aj.), druhou kulturní technologie (výrobní způsob, technika, ekonomická organizace aj.), jejichž prostřednictvím daná společnost využívá přírodního prostředí k uspokojování biokulturních potřeb svých členů (Steward 1955). Sepětí těchto dvou činitelů, spolu s dosaženou úrovní technologického pokroku, tvoří rámec ekologických podmínek, které stimulují, limitují i determinují kulturní specifikum dané společnosti, její institucionální základnu, formy ekonomické specializace, typ sociální struktury a ideologii.

Kulturně ekologickým výzkumům byl v uplynulých letech přikládán stále větší význam a jejich výsledky jsou dnes podrobovány verifikaci ve stále nových kontextech s cílem objevit zákonitosti kulturní adaptace a kulturní evoluce. Kulturní ekologie představuje další ze základních disciplín obecné kulturologie. V ohnisku jejího zájmu je analýza kultury jako nadbiologického adaptačního systému, jehož prostřednictvím členové určité společnosti přetváří přírodní i sociokulturní realitu. Zvláštní pozornost kulturní ekologové a kulturní materialisté věnují analýze limitujícího, stimulujičoho a determinujícího vlivu ekologických, ekonomických, demografických a technologických faktorů na vznik, fungování a vývoj konkrétních sociokulturních systémů (Diamond 2000, Harris 1968, 1979, 1999, Rappaport 1967, 1979, Steward 1955).

O expanzi pojmu kultura jako významné kategorii společenských věd, svědčí i jeho zařazení do konceptuálního aparátu obecných dějin, archeologie a prehistorie. Tradičním předmětem archeologických výzkumů minulosti lidstva jsou archeologické kultury - geograficky uzavřené komplexy archeologických pramenů zahrnující soubor artefaktů a ekofaktů, jež obsahují informace o zkoumaném historickém období a reprezentují určité historické pospolitosti existující v čase a prostoru. Na rozdíl od etnické kultury, která je spjata s artefakty, sociokulturními regulativy a idejemi konkrétního etnika, archeologická kultura je obvykle etnicky neurčitelná a nemůže proto být a priori považována za etnickou, hospodářskou nebo společenskou jednotku.

Názvy jednotlivých archeologických kultur jsou obvykle stanoveny na základě dohody, podle celé řady kritérií (místo naleziště, typický tvar artefaktů, výzdoba nádob apod.). Archeologové při rekonstrukci archeologických kultur využívají vedle tradičních metod a technik výzkumu také přístupy a poznatky jiných vědních disciplín (kulturní a fyzické antropologie, paleogenetika, sémiotiky, počítačové simulace aj.). To v uplynulých desetiletích vedlo ke vzniku nových přístupů a konstituování nových výzkumných oblastí (etnoarcheologie, experimentální archeologie aj.) a směrů (procesuální archeologie, postprocesuální archeologie). Snaha o širokou, kulturologickou interpretaci archeologických kultur se výrazně prosadila ve druhé polovině 20. století v rámci směrů britské „analytické archeologie“ a americké „nové archeologie“ (Binford 1972, 1983, Clarke 1968). V této souvislosti je mezi kulturologií a archeologií možné očekávat vzájemně plodnou spolupráci, která vyplývá z nezbytnosti interpretovat archeologická data v širším kulturním kontextu.

Archeologie ovšem není jedinou disciplínou, která se zabývá studiem kultury v diachronní perspektivě. Výzkum konkrétních historických kultur je totiž tradičním předmětem výzkumů kulturních historiků. Navzdory značné nejednotnosti, která panuje při vymezování předmětu dějin kultury, je zřejmé, že tato tematická oblast historického studia, programově využívající poznatky archeologie, prehistorie a obecných dějin, představuje další klíčovou disciplínu obecné kulturologie.

Obecně je možné konstatovat, že mezi základní tematické okruhy studované kulturologií na úrovni sociokulturních systémů patří na straně jedné otázky strukturální skladby a fungování kulturních systémů v konkrétním ekosystému na straně druhé problematika kulturních procesů zejména studium vzniku a vývoje kulturních systémů v čase a prostoru. V souladu s generalizující funkcí obecné kulturologie, lze za základní kulturologické disciplíny, které se zabývají analýzou, systematizací, explanační nebo interpretační poznatků o zákonitostech vývoje a fungování sociokulturních systémů, považovat sociokulturní antropologii, kulturní a etnická studia, sociologii kultury, kulturní ekologii a dějiny kultury.

VÝZKUM KULTURY NA ÚROVNI SOCIOKULTURNÍCH SYSTÉMŮ

úroveň analýzy	předmět studia	kulturologické disciplíny
sociokulturní systémy	kultury, subkultury, kontrakultury v čase a prostoru	sociokulturní antropologie kulturní a etnická studia sociologie kultury kulturní ekologie dějiny kultur(y)

C) VÝZKUMY KULTURY NA ÚROVNI JEDNOTLIVCE (OSOBNOSTNÍ KULTURA)

Výzkumy kulturních jevů na úrovni jednotlivce představují třetí základní oblast kulturologických výzkumů. Tento úhel pohledu anticipovali v první polovině 20. století reprezentanti amerických etnopsychologických škol (osobnost a kultura, konfiguracionismus). Ve druhé polovině 20. století byly výzkumy vztahu osobnosti, myšlení a kultury dále rozpracovány v rámci směrů psychologické antropologie a kognitivní antropologie. Paralelně s antropologickými výzkumy se komparativním a transkulturním výzkumem různých variant lidského chování, se zřetelem na způsoby, jimiž je ovlivňováno kulturními faktory, zabývá interkulturní psychologie, která je v anglosaských zemích označovaná jako „cross-cultural psychology“ (Průcha 2004).

V devadesátých letech 20. století na tyto výzkumné přístupy programově navázala kulturologie. Součástí modelu obecné kulturologie se tak staly dvě vzájemně komplementární disciplíny - psychologie kultury a in-

K výraznému oživení v této oblasti kulturologických výzkumů došlo ve druhé půli 20. století v souvislosti s nástupem sociobiologie

terkulturní psychologie. Předmětem jejich výzkumů je analýza (1) vztahů osobnosti a kultury, (2) problematika biologické a kulturní determinace lidského chování a prožívání a (3) otázky spjaté s osvojováním si kultury jednotlivcem v procesu socializace a enkulturace.

V souvislosti s rozvojem kognitivních věd jako jsou kognitivní psychologie, kognitivní antropologie, kognitivní lingvistika a věda o umělé inteligenci, kulturologie v uplynulých desetiletích věnuje zvýšenou pozornost syntéze tradičních výzkumných témat s výzkumy procesů lidského vnímání a myšlení v konkrétním kulturním kontextu. V centru současných kulturologických výzkumů osobnostní kultury sice i nadále zůstává systematické studium vztahů osobnosti a kultury s důrazem na analýzu procesů socializace a enkulturace, ale mezi další preferovaná témata patří:

1. Sociální percepce, kognitivní procesy a myšlení.
2. Utváření malých skupin, skupinová dynamika a diferenciaci.
3. Jazyk a sociální komunikace v konkrétním kulturním kontextu.
4. Osobnost, kulturní stereotypy a etnické předsudky.
5. Potřeby, hodnoty a zájmy v transkulturní perspektivě.
6. Psychologická dimenze akulturace a kulturní identita.
7. Frustrace, deprivace a duševní nemoci v mezikulturní perspektivě.

K výraznému oživení v této oblasti kulturologických výzkumů došlo ve druhé půli 20. století v souvislosti s nástupem sociobiologie (Wilson 1975, 1993, 1999) a evoluční psychologie (Barett, Dunbar, Lycett 2007, Barkow, Cosmides, Tooby 1992) a evolučních sociálních věd, které radikálně přehodnotily tradiční pojetí vztahu biologické a kulturní determinace člověka. V souvislosti s intenzivními diskusemi, které dnes na téma „geny kontra kultura“ probíhají, je možné konstatovat, že otázky spjaté se studiem kultury jako determinanty

- lidské osobnosti nejsou zdaleka vyřešené a představují významnou oblast výzkumů obecné kulturologie.

VÝZKUM KULTURY NA ÚROVNI JEDNOTLIVCE

úroveň analýzy	předmět studia	kulturologické disciplíny
osobnostní kultura	jednotlivec jako tvůrce a produkt kultury	psychologie kultury interkulturní psychologie

Obecně lze říci, že předmětem kulturologického výzkumu je integrální studium kulturních jevů (artefaktů, sociokulturních regulativů a idejí) na úrovni generické kultury, sociokulturních systémů a osobnostní kultury. Kulturologie aspiruje na to stát se moderní syntetickou vědou o člověku, společnosti a kultuře, která podobně jako americká obecná antropologie integruje několik vědních oborů. Za základní disciplíny obecné (integrální) kulturologie, které zajišťují systemizaci a kulturologickou interpretaci poznatků získaných prostřednictvím výzkumů specializovaných věd o člověku a kultuře, je možné označit:

1. Biokulturologii a filozofii člověka a kultury (studium kultury v atributivním smyslu).
2. Sociokulturní antropologii, kulturní a etnická studia, kulturní ekologii, sociologii kultury, dějiny kultury (studium kultury v distributivním smyslu).
3. Psychologii kultury a interkulturní psychologii (studium kultury jako determinanty lidské osobnosti).

KULTURA JAKO PŘEDMĚT KULTUROLOGICKÉHO VÝZKUMU - MODEL OBECNÉ (INTEGRÁLNÍ) KULTUROLOGIE

úroveň analýzy kulturních jevů	předmět studia	tradiční vědy o člověku, společnosti a kultuře	integrální kulturologie
úroveň rodu Homo (atributivní dimenze)	kultura jako rodový atribut lidstva (generická kultura)	filozofická antropologie filozofie kultury fyzická antropologie paleoantropologie etologie člověka primatologie	filozofie člověka a kultury biokulturologie
úroveň sociokulturních systémů (distributivní dimenze)	kultury, subkultury a kontrakultury v čase a prostoru	sociální a kulturní antropologie kulturní a etnická studia sociologie sociální a kulturní ekologie archeologie prehistorie obecné dějiny	sociokulturní antropologie etnická studia areálová studia sociologie kultury kulturní ekologie dějiny kultur(y)
úroveň jednotlivce (osobnostní dimenze)	kultura jako determinanta osobnosti člověka	obecná, vývojová, sociální a kognitivní psychologie transkulturní psychologie	psychologie kultury

APLIKOVANÁ KULTUROLOGIE

Teoretický a metodologický potenciál obecné kulturologie, jako interdisciplinární báze umožňující integrovat poznatky různých věd o člověku, společnosti a kultu-

ře, je řadu let úspěšně experimentálně ověřován v pedagogické i vědecko-výzkumné praxi pracovníky katedry teorie kultury Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Paralelně s budováním základů obecné kulturologie byly také budovány základy aplikované kulturologie, která programově využívá kulturologických poznatků v oblasti managementu kulturních institucí.

V centru zájmu aplikované kulturologie stojí především problematika (1) animace kultury volného času, (2) tvorby, distribuce a prezentace kulturních hodnot, (3) ochrany kulturního dědictví, (4) šíření kultury prostřednictvím masmédií, (5) interkulturní komunikace, (6) práce s etnickými skupinami, národnostními menšinami, subkulturami a (7) aplikovaného výzkumu kulturních jevů a procesů.

Aplikovaná kulturologie na jedné straně vystupuje jako řada speciálních tematických oblastí, využívající poznatků obecné kulturologie k praktickým účelům, na straně druhé představuje badatelskou oblast, která stimuluje další rozvoj teorie kultury, neboť umožňuje formulovat a prakticky testovat nové hypotézy, vytyčovat nové problémové okruhy a zdokonalovat metody a techniky kulturologických výzkumů.

APLIKOVANÁ KULTUROLOGIE

tématické oblasti	předmět studia	kulturologické disciplíny
aplikovaný kulturologický výzkum	kulturní jevy a procesy	základy aplikovaného výzkumu kultury
tvorba, šíření a rozdělování kulturních hodnot	kulturní hodnoty instituce a legislativa	ekonomika a animace kultury, management a marketing kultury, kulturní politika a veřejná správa
tvorba, šíření a rozdělování kulturních idejí	kommunikační sítě a masmédiá	public relations, mediální komunikace, kultura a masová komunikace,
ochrana kulturních hodnot a kulturního dědictví	kulturní památky a historické artefakty	kulturní dědictví, teorie památkové péče, obnova kulturního dědictví
národnostní, etnické a subkulturní skupiny	etnické a kulturní vztahy	interkulturní komunikace, interkulturní psychologie
ochrana životního prostředí	kulturní technologie a příroda	aplikovaná kulturní ekologie

Výše uvedený model obecné a aplikované kulturologie představuje jedno z možných alternativních řešení integrálního studia sociokulturních jevů. Podle našeho názoru ale tato původní česká koncepce odráží celosvětový trend ve vědách o člověku, společnosti a kultuře. Současně je ale nutné přiznat, že se jedná o nesmírně ambiciózní projekt, jehož plná realizace bude ještě vyžadovat rozsáhlou a dlouhodobou pedagogickou a vědecko-výzkumnou činnost.

KATEDRA KULTUROLOGIE FF UK JAKO VĚDECKO-VÝZKUMNÉ PRACOVÍŠTĚ

V průběhu minulého dvacetiletí byla gnozeologická síla obecné a aplikované kulturologie teoreticky i prakticky testována nejen prostřednictvím akademické výuky, ale i celou řadou empirických kulturologických výzkumů, zejména pak dlouhodobě realizovaných šetření lo-

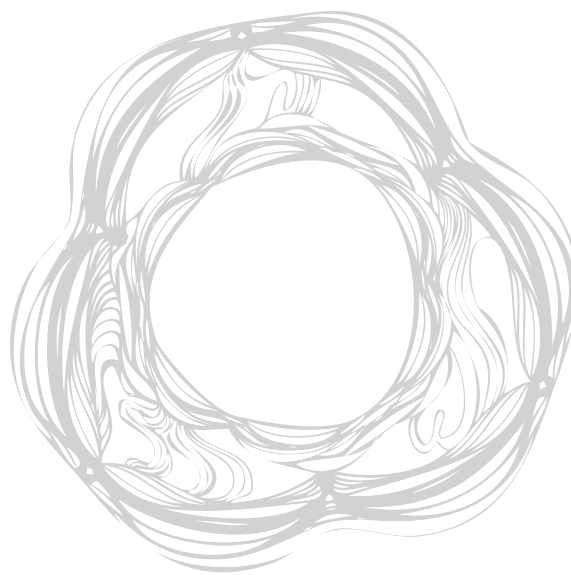
kálních městských kultur v České republice, které Katedra teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty UK úspěšně realizovala v letech 1992 až 2011.

O vědecko-výzkumném potenciálu kulturologie svědčí skutečnost, že katedra teorie kultury získává od roku 1992 grantovou podporu (Grantové agentury UK, Grantové agentury ČR, Ministerstva kultury ČR, Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR; výzkumné záměry do roku 2010). Dlouhodobou spolupráci s ministerstvem kultury završila Dohoda o spolupráci mezi Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy v Praze a Ministerstvem kultury ČR ze dne 3. ledna 2006. Katedra během své existence navázala úspěšnou spolupráci s celou řadou akademických a vědeckých pracovišť. Za poslední tři roky lze uvést zejména následující instituce a konkrétní výsledky spolupráce:

Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty MU v Brně	Antropologický slovník, Časopis Anthropologia integra, Encyklopedie antropologie, Auto-Člověk / Člověk - auto	2009 průběžně od 2010 2011 2012 (v tisku)
Entomologický ústav Akademie věd ČR, v.v.i.	Antropologické výzkumy na Papui-Nové Guineji	2009, 2011
Katedra biologie a environmentální výchovy, Pedagogická fakulta UK v Praze	Vzdělávání pedagogů pro integraci žáků a studentů se specifickými potřebami na ZŠ a SŠ, reg. č.č-CZ.1.07/1.2.05/01.0016	2009-2010
Národní ústav lidové kultury a Etnologický ústav Akademie věd ČR, v.v.i.	Malý etnologický slovník	2011

V roce 2012 katedra zahájila vědeckovýzkumné práce na projektu Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI) s názvem Vytvoření a ověření systému evaluace veřejných kulturních služeb, který spadá do tematické skupiny Prostředí pro rozvoj umění a uchování kulturního dědictví. Do realizace rozsáhlého projektu budou v letech 2012 - 2015 zapojeni jak pracovníci katedry, tak studenti oboru kulturologie.

Kromě tohoto projektu pokračují aktivity směřující k pokračování zahájených výzkumů na Papui-Nové Gui-

Cílem je vytvořit podmínky pro výzkumy v lokálních komunitách údolí Uruwa, na nichž budou participovat studenti doktorského programu

neji (2009, 2011). Na tomto projektu katedra aktivně spolupracuje s Entomologickým ústavem Akademie věd ČR, v.v.i. a New Guinea Binatang Research Center. Cílem je vytvořit podmínky pro realizaci dlouhodobých výzkumů v lokálních komunitách údolí Uruwa, na nichž budou participovat studenti doktorského programu a pracovníci katedry. K dalším významným odborným činnostem katedry patří pořádání odborných konferencí. V roce 2011 se s úspěchem uskutečnily celkem tři konference: Naše společná přítomnost, Interkulturní komunikace a multikulturní výchova, Kulturologie skrze genderové brýle. Pro letošní rok 2012 se připravuje konference Evoluze versus stvoření a druhý ročník mezinárodní konference Naše společná přítomnost. Výsledky vědeckovýzkumné práce Katedry teorie kultury FF UK a poznatky získané evaluací výuky se promítly do inovované koncepce studijního oboru kulturologie (bakalářský i magisterský stupeň), který bude podán k akreditaci na ministerstvu školství ČR. •

LITERATURA:

- BARNARD, Alan (2000): History and Theory in Anthropology. Cambridge: Cambridge University Press.
- BARRETT, Louise, DUNBAR, Robin, LYCETT, John (2007): Evoluční psychologie člověka. Praha: Portál.
- BARKOW, Jerome - COSMIDES, Leda - TOOBY, John, ed. (1992): The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of Culture. Oxford: Oxford University Press.
- BINFORD, Lewis, R. (1972): An Archaeological Perspective. New York: Seminar Press.
- BINFORD, Lewis, R. (1983): Working at Archaeology. New York: Academic.
- CLARKE, David L. (1968): Analytical Archaeology. London: Methuen.
- DIAMOND, Jared (2000): Osudy lidských společností: Střelné zbraně, choroboplodné zárodky a ocel v historii. Praha: Columbus.
- DOLE, Gertrude, E., CARNEIRO, Robert, L., ed. (1960): Essays in the Science of Culture: In Honor of Leslie A. White. New York: Crowell.
- GAMST, Frederick, C., NORBECK, Edward (1976): Ideas of Culture: Sources and Uses. New York: Holt.
- HARRIS, Marvin (1968): The Rise of Anthropological Theory: A History of Theories of Culture. New York: Crowell.
- HARRIS, Marvin (1979): Cultural Materialism: The Struggle for a Science of Culture. New York: Random House.
- HARRIS, Marvin (1999): Theories of Culture in Postmodern Times. New York: AltaMira Press.
- HATCH, Evelin (1973): Theories of Man and Culture. New York: Columbia University Press.
- INGOLD, Tim, ed. (1998): Companion Encyclopedia of Anthropology. London: Routledge.
- JUŘÍK, Vladimír (1969): Místo a postavení sociologie kultury. Ostrava: Krajské kulturní středisko v Ostravě.
- KROEBER, Alfred Louis (1952): The Nature of Culture. Chicago: University of Chicago Press.
- KROEBER, Alfred Louis - KLUCKHOHN, Clyde (1952): „Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions“. In: Papers of the Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology 47 (1).
- KUPER, Adam (1999): Culture: The Anthropologists' Account. Cambridge: Harvard University Press.
- MARKARJAN, Eduard S. (1983): Teorija kultury i sovremennaja nauka. Moskva: Nauka.
- MORRE, Jerry D. (2008): Visions of Culture: An Introduction to Anthropological Theories and Theorists. Walnut Creek: AltaMira Press.
- OSTWALD, Friedrich Wilhelm (1909): Energetische Grundlagen der Kulturwissenschaft. Leipzig: Verlag von Werner Klinkhardt.
- PRŮCHA, Jan (2004): Interkulturní psychologie. Praha: Portál.
- RAPPAPORT, Roy A. (1967): Pigs for the Ancestors. New Haven: Yale University Press.
- RAPPAPORT, Roy A. (1979): Ecology, Meaning and Religion. Richmond: North Atlantic Books.
- ROSSI, Ino., ed. (1980): People in Culture. New York: Praeger.
- SOUKUP, Václav (2000): Přehled antropologických teorií kultury. Praha: Portál.
- SOUKUP, Václav (2004): Dějiny antropologie. Praha: Karolinum.
- SOUKUP, Václav (2011): Antropologie: Teorie člověka a kultury. Praha: Portál.
- STEWARD, Julian H. (1955): Theory of Culture Change: The Methodology of Multilinear Evolution. Urbana: University of Illinois Press.
- TYLOR, Edward Burnett (1871): Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art and Custom. London: Murray.
- WEISS, Gerald (1973): „A Scientific Concept of Culture“. In: American Anthropologist 75, str. 1376-1413.
- WHITE, Leslie A. (1949): The Science of Culture: A Study of Man and Civilization. New York: Farrar, Straus.
- WHITE, Leslie A. (1959): The Evolution of Culture: The Development of Civilization to the Fall of Rome. New York: McGraw-Hill.
- WHITE, Leslie A. (1975): The Concept of Cultural Systems, A Key Understanding Tribes and Nations. New York: Columbia University Press.
- WHITE, Leslie A., ed. DILLINGHAM, Beth (1973): The Concept of Culture. Minneapolis: Burgess.
- WILSON, Edward O. (1975): Sociobiology: The New Synthesis. Harvard University Press: Cambridge.
- WILSON, Edward O. (1993): O lidské přirozenosti. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- WILSON, Edward O. (1999): Konsilience: Jednota vědění. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.